

**ГНАТ ЖИТЕЦЬКИЙ І СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ  
БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: БІОГРАФІЯ  
ПОСТАТІ У КОНСТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ДРАМИ**

**Лариса БУРЯК,**

доктор історичних наук, професор,  
провідний науковий співробітник Інституту біографічних  
досліджень, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського,  
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>

**Анотація.** Біографію Г. П. Житецького як одного з ключових діячів у процесі створення та функціонування Національної (Всенародної) бібліотеки проаналізовано з акцентом на його масштабну бібліотечну роботу у контексті драматичних революційних подій та встановлення радянської влади в Україні.

**Ключові слова:** *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ), Національна (Всенародна) бібліотека Української держави (ВБУ), Гнат Павлович Житецький, біографічні дослідження.*

Створення Національної (Всенародної) бібліотеки Української держави, як і перші роки її функціонування неможливо уявити без активної участі у цих процесах Гната Павловича Житецького (1866–1929). Але, не зважаючи на те, що останнім часом з'явилась низка публікацій, присвячених цій неординарній постаті [1], Г. П. Житецький все ще залишається мало відомим широкому суспільному загалу та й навіть професійному бібліотечному середовищу. Проте, саме він відіграв одну з ключових ролей у процесі створення Національної бібліотеки, що відбувався під час драматичних подій Української революції 1917–1921 років. Не буде перебільшенням також зазначити, що завдяки надзвичайним зусиллям Г. П. Житецького були збережені ті унікальні документи, які й сьогодні складають основу архівної колекції Інституту рукописів НБУВ та служать джерелом наукових досліджень, у тому числі й біографічних.

Г. П. Житецький – архівіст, історик, літературознавець, книгознавець, громадський діяч і педагог, син знаного вченого П. Г. Житецького – одного з визнаних українських гуманітаріїв та лідерів українського національного руху. Г. П. Житецький отримав гарну освіту. Він навчався у Другій Київській гімназії (1876–1880), колегії Павла Галагана (1880 – 1884), на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира (1884–1889).

Майже половину життя, близько тридцяти років, Г. П. Житецький провів у Петербурзі, опинившись там одразу по закінченню Київського університету св. Володимира та здобувши амплуа відомого викладача навчальних закладів. Він учительовав у жіночих гімназіях Л. С. Таганцевої та А. І. Болсунової, Учительському інституті, Миколаївському кадетському корпусі, Олександрівському лицей Пажеського корпусу, викладаючи історію, словесність, педагогіку та психологію. У цей же час Г. П. Житецький активно співпрацював з редакцією Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона, друкувався у різних часописах. Окрім «Киевской старины», це були такі відомі видання, як «Русская мысль», «Вестник Европы», «Современная литература», «Педагогический сборник», «Журнал Министерства народного просвещения» та інші.

Переломним моментом у його житті стали революційні події 1917–1921 рр. У 1918 р. В. І. Вернадський за рекомендацією М. П. Василенка звернувся до Г. П. Житецького з пропозицією увійти до Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави разом з двома іншими відомими вченими – А. Кримським та С. Єфремовим [2, с. 35–36]. Прагнучи реалізувати свої мрії, ідеї, інтелектуальний потенціал, Г. П. Житецький погодився на участь у проєкті створення Національної бібліотеки, був одним із авторів концепції створення Бібліотеки та брав активну участь у її розбудові.

Залишаючись упродовж 1918–1921 рр. членом Тимчасового комітету для заснування бібліотеки, Г. П. Житецький став першим організатором і завідувачем Відділу рукописів (нині Інститут рукописів – ІР НБУВ) ВБУ, здійснивши, попри надзвичайно несприятливі умови, масштабну і титанічну роботу щодо збереження духовної спадщини України [3].

Він особисто займався збиранням рукописного фонду ВБУ, описом й інвентаризацією документів, складав перші реєстри рукописних матеріалів, розробляв інструкції з їхнього опису, створював каталоги. Основу відділу рукописів склали архівні комплекси О. Головні, С.

Голубева, П. Житецького, О. Кістяківського, О. Лазаревського, І. Лучицького, В. Науменка, М. Петрова, Ф. Титова та інших.

У 1919 р. Г. П. Житецький взяв на себе ініціативу засновника і редактора часопису ВБУ «Книжний вістник». Але через несприятливі політичні обставини було видано лише два випуски, які були тим не менш надзвичайно важливими, віддзеркалюючи тогочасні драматичні реалії, у яких перебувала бібліотека.

Однією з найгостріших проблем у процесі створення бібліотеки була відсутність приміщення. Ось як виглядала ситуація, про яку повідомлялось у звіті Комітету, оприлюдненому у другому числі «Книжного вістника»: «Ще в травні у Всенародної бібліотеки забрані були ті кімнати на розі Фундук (леївської) та Пушкін(ської) вул(иць), що вона наймала за гроші для частини своїх книжок. Їх викинуто було з помешкання, де відчинили амбулаторію для венеричних. Припало хапкома переносити книжки до буд(инку) Колегії, що залишався таким же знищеним, як і в минулі місяці. Але з кінця того ж травня і на цей будинок знайшлися інституції з своїми претензіями забрати його для військових справ, і після трьохтижневої тяганини увесь будинок занято для радянс(ьких) команд(них) курсів технічного приладдя військ(ової) боротьби. Тільки книжок Всенародної бібліотеки вже нікуди було, крім міських вулиць та площ, перевозити, і залишились вони, хоча і в замкненій 1-ій кімнаті Колегії, але в дуже сумнівній безпеці... А бібліотек і книжок передається жертводавцями і набувається купівлею сила...» [4, с. 15]. У примітках до звіту повідомлялось про те, що за розпорядженням «воєнного уряду» вимагалось звільнити й цю кімнату, а «книжки вивезти хоть світ за очі і в самий негайний час». Для Г. П. Житецького це було великим випробуванням, хоча він не мав жодних ілюзій стосовно більшовицького уряду. Але, незважаючи на несприятливі умови, він продовжував роботу над розбудовою бібліотеки, залишаючись відданим цій справі і розглядаючи її як своє основне покликання на цьому етапі життя.

У 1926–1928 рр. Г. П. Житецький брав участь у роботі Науково-дослідної комісії бібліотекознавства та бібліографії (НДКБ) ВБУ. У межах діяльності НДКБ проводив семінари та лекції з питань палеографії, джерелознавства, етнографії, філології, права, історії, видавничої справи та журналістики в Україні. У зв'язку зі створенням Центрархіву Г. П. Житецький брав участь у роботі Комісії з розподілу рукописних та архівних матеріалів між архівами, музеями та бібліотеками (1926–1928 рр.), обґрунтовуючи при цьому недоцільність об'єднання усіх документів у межах одного Центрархіву.

Водночас бібліотечну роботу Г. П. Житецький поєднував із попередньо набутим педагогічним досвідом, не відмовляючись від свого покликання навчати молоде покоління та передавати йому свої знання та здобутки людської цивілізації. З 1918 і по 1924 р. він викладав у Фундуклеївській жіночій гімназії, продовжуючи реалізовувати свій талант педагога і відданість учительському амплу. Окрім реалізації покликання, робота в гімназії давала додатковий прибуток – необхідний для виживання в екстремальних умовах. Важливим було й те, що свого часу у Фундуклеївській гімназії викладав його батько П. Г. Житецький. З огляду на це, гімназія набувала особливого значення для Гната Павловича. Плекаючи пам'ять про близьких людей, він у такий спосіб певним чином продовжував їхню справу.

У контексті бібліотечної діяльності Г. П. Житецького вартим уваги є його найближче оточення, яке так само, як і він, було долучено до створення та розбудови Бібліотеки. Особливе місце у житті Г. П. Житецького посідав Є. О. Кивліцький, який був не лише його близьким другом, але й давнім і близьким приятелем родини Житецьких. Непересічна особистість, історик, педагог, публіцист, письменник, високоосвічений, енергійний, обізнаний з мистецтвом, бібліографією, Є. О. Кивліцький фактично виконував обов'язки першого директора ВБУ в 1919–1921 рр. Стосунки між приятелями підтримувались з університетських часів і з роками, попри часову та географічну віддаленість, ставали міцнішими на ґрунті спільних професійних інтересів, педагогічної, бібліотечної, видавничої справи, світоглядних переконань, сповідування моральних цінностей.

Ще одну непересічну постать в оточенні Г. П. Житецького слід відзначити на тлі його бібліотечної діяльності. Це – Я. М. Колубовський (1863 – 1929). Будучи випускником колегії Павла Галагана, він, як і Г. П. Житецький, належав до кола колегантів і української громади у дореволюційному Петербурзі. Відомий історик філософії і педагог, він разом з іншими інтелектуалами з середовища українських петербуржців переїхав у 1918 р. до Києва, отримавши посаду директора Колегії Павла Галагана.

У Києві Я. М. Колубовський, так само як і Г. П. Житецький, долучився до створення Всенародної (Національної) бібліотеки, формування фондів та розробки її концепції. Він виступив автором основного каталогу книг по філософії (*Desiderata*), які мусили бути у книгозбірні і взяв на себе роботу зі складання подібного педагогічного каталогу.

Я. М. Колубовський, очевидно, не без ініціативи Г. П. Житецького, підготував ґрунтовні статті до кожного з двох випусків уже згаданого журналу «Книжний вістник». Обидві його публікації присвячувались

найбільшим бібліотекам світу – Конгресу США та Британського музею. Вони прозвучали в унісон до звернення Тимчасового комітету для заснування ВБУ, де зазначалось, що бібліотека має стати в Україні таким же вогнищем світової культури, якими є публічно-наукові національні бібліотеки Америки, Англії, Франції, Германії та Росії.

Нариси Я. М. Колубовського були не лише історичними розвідками. Вони повинні були служити своєрідним орієнтиром для всіх, причетних до справи заснування бібліотеки, передусім для влади, яка несла відповідальність за створення необхідних умов для існування національної книгозбірні. Водночас за своєю суттю ці яскраві тексти постають віддзеркаленням поглядів самого Г. П. Житецького як редактора видання і водночас члена Тимчасового комітету.

У статті Я. М. Колубовського, присвяченій бібліотеці Британського музею, з вишуканою майстерністю описувались умови, в яких створювалась і функціонувала Британська бібліотека. Автор знайшов напрочуд вдалу метафоричну форму, аби передати ставлення до найбільших книгозбірень світу, наголошуючи: «Християнин мріє собі побувати в Єрусалимі, магометанин – в Мецці, католик – в Римі, а вчений – в Лондоні з його Британським музеєм» [5, с. 88].

Особливий наголос було зроблено на будинку: «Перед усяким державним книгозховищем і музеєм найголовнішим питанням з'являється збудування власного спеціально пристосованого помешкання. При будуванні потрібно рахуватися з силою вимог не тільки для сучасного, але і для далекого майбутнього» [5, с. 89]. Поміж іншим підкреслювалось, що у створенні і організації бібліотеки найвиразніше виявилися національні риси англійців, якими були невідступність, любов до сивої старовини, пошана до традицій, прихильність до просвіти і аристократизм духу, працьовитість, національний егоїзм тощо.

Попри традиційний пієтет наукової спільноти перед Лондонською бібліотекою, Я. М. Колубовський віддавав пріоритет бібліотеці конгресу у Вашингтоні, якій було присвячено інший нарис. На його думку, пріоритетність серед провідних бібліотек світу визначалась не кількістю томів (на той момент вона посідала тільки четверте місце, поступаючись Парижу, Лондону, Петербургу), а принципами і системою організації бібліотечної і наукової роботи. Попри особливий статус книгозбірні конгресу США, вражаючою була її доступність («справочники, словники, що найчастіше вимагаються, можна брати, не запитуючи») для кожного, «без натяку на якісь формальності».

Але майбутнє цієї бібліотеки та її місце у світі безпомилково пов'язувалась із діяльністю Смітсонівського інституту – унікальної на той час наукової установи, що була покликана стати центром

координації світових наукових дослідів, «куди сходяться і звідки виходять шляхи наукового спілкування» [6, с. 45–47]. «І покидаючи будинок книгозбірні – писав про свої враження від бібліотеки конгресу Я. М. Колубовський, – одвідувач проймається особливою пошаною до американського народу, представники якого так щедро йшли назустріч потребам своєї національної книгозбірні» [6, с. 53].

У контексті кризового становища, у якому у 1919 р. опинився проєкт зі створення української бібліотеки, публікації Я. М. Колубовського були своєрідним науковим меседжем, спрямованим на підтримку діяльності у розбудові бібліотечної справи. Друкуючи ці матеріали, «Книжний вістник» і його редакція у такий спосіб привертала увагу до катастрофічної ситуації, що склалась на той момент з приміщенням для національної книгозбірні. Не лише зміст, але й тональність нарисів зі всією очевидністю апелювали до патріотичних почуттів українців, до тих, від кого залежав успіх розбудови Всенародної бібліотеки, яка за задумом мала би стати національною гордістю за аналогією з найвідомішими бібліотеками світу.

Все, що відбувалось у свідомості Г. П. Житецького по поверненню до Києва, свідчило про глибоку внутрішню драму. Якщо, перебуваючи у Петербурзі упродовж тривалого часу він почувався чужим і так і не зміг назвати це місто своїм, то, повернувшись до Києва, сповнений сподівань, він опинився у дійсності, яка зовсім не відповідала його світоглядним уявленням. Жодних ілюзій він не мав до урядів, які змінювали один одного у Києві. Гетьманат П. Скоропадського називав «історичною комедією», а плани керівників УНР – не більш, ніж «авантюрою». Різно негативно Г. П. Житецький поставився до більшовицької / радянської влади. Тим не менш, на його переконання, державницька модель, запропонована П. Скоропадським, виглядала кращою за інші.

Що означало для Г. П. Житецького неприйняття революційної та радянської дійсності, політичних лідерів і державницьких моделей, з якими вони експериментували? Єдиним можливим виходом для нього лишалась внутрішня еміграція. Г. П. Житецький багато працював, про що свідчать як результати його роботи у ВБУ, так і наукова спадщина. 12 грудня 1926 р. Г. П. Житецького було обрано дійсним членом Археографічної комісії ВУАН. Він активно співпрацював з Історичною секцією ВУАН, був постійним дописувачем академічних видань «Україна» і «За сто літ», редагованих М. С. Грушевським.

Наукова спадщина Г. П. Житецького вміщує численні дослідження життя і творчості видатних діячів переважно національної історії, культури і літератури, зокрема І. Вишенського, М. Гоголя, І. Драгоманова,

М. Костомарова, П. Куліша, М. Максимовича, О. Лазаревського, І. Мазепи, М. Смотрицького, Б. Хмельницького, І. Франка, Т. Шевченка та інших. Ба більше, Г. П. Житецький вважався найобізнанішим фахівцем з історії громадського руху в Україні, був автором унікальних за інформаційною насиченістю та деталізацією праць, присвячених історії Київської Громади та журналу «Киевская старина».

Реалізація проєкту зі створення Національної бібліотеки у 1918 р. виявилася можливою завдяки залученню неординарних особистостей, їхній світоглядній позиції, інтелекту, самовідданості справі поширення української культури, титанічній роботі щодо збереження духовної спадщини України, здійсненої, попри надзвичайно несприятливі умови. Це стало знаковою подією, що докорінно змінювала культурний простір України і визначала один з основних векторів її національного розвитку.

#### *Література:*

Буряк Л. І. Інсталяція як біографічний конструкт: Гнат Павлович Житецький. Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. 2017. Вип. 15. С. 13–42 ; Ї ж: Один рік з життя жінки: штрихи до реконструкції жіночої біографії (з листів Варвари Семенівни Житецької до сина). Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. 2018. № 16. С. 15–44 ; Буряк Л., Патик В. Гнат Павлович Житецький: біографічний ескіз в інтер'єрі архівних документів і наукової спадщини. Київ : Парламент. вид-во, 2021. 630 с.

Степченко О. П. Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (1918 – 1934). Київ, 2008. С. 35–52.

Дубровіна Л. А. Житецький Гнат Павлович. Українські архівісти. Біобібліографічний довідник. Київ, 1999. Вип. 1 (XIX ст.–1930 рр.). – С. 140–143.

З діяльності т. Комітету для заснування Всенародної (Національної) бібліотеки. Книжний вістник. 1919. № 2. С. 14–19.

Колубовський Я. М. По першорядних книгозбірнях. Британський музей. Книжний вістник. 1919. № 2. С. 87–95.

Колубовський Я. М. По першорядних книгозбірнях. Книжний вістник. 1919. № 1. С. 45–53.

---

**HNAT ZHYTETSKY AND THE CREATION OF THE  
NATIONAL LIBRARY OF THE UKRAINIAN STATE: THE  
BIOGRAPHY OF THE PERSON IN THE CONTEXT OF THE  
HISTORICAL DRAMA**

**Larysa BURIAK,**

Doctor of History, Professor,

Leading Research Associate

Institute of Biographical Research of

Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4631-844X>

**Annotation.** The biography of H. P. Zhytetsky as one of the key figures in the process of the creation and functioning of the National Library is analyzed emphasizing on his large-scale library work in the context of dramatic revolutionary events and the establishment of Soviet power in Ukraine.

**Key words:** Vernadsky National Library of Ukraine (NBUV), National Library of the Ukrainian State (VBU), Hnat Pavlovych Zhytetsky, biographical studies.

